

Михайленко Д.Г.

*Національний університет «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права*

ОБ'ЄКТИВНЕ СТАВЛЕННЯ У ВИНУ В СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Основоположним принципом сучасного кримінального права є принцип винної відповідальності, який означає, що особа підлягає кримінальній відповідальності лише за те суспільно небезпечне діяння і його суспільно небезпечні наслідки, відносно яких встановлена її вина у формі умислу чи необережності. При цьому об'єктивне ставлення у вину, тобто кримінальна відповідальність за невинне спричинення шкоди, не допускається. Закріплення принципу вини (винної відповідальності чи суб'єктивного ставлення у вину), як це зроблено у Модельному КК для держав-учасників СНД, КК Білорусії та КК РФ, категорично виключає відповідальність без вини. Разом із тим, в Україні зазначене принципове положення не знайшло свого чіткого й конкретного відображення у кримінальному законі, а лише впливає зі змісту ст.ст. 2, 11, 23 КК, що, на перший погляд, є недоліком.

У доктрині кримінального права України питання об'єктивного ставлення у вину слід віднести до малодосліджених. Такий стан наукової розробки цієї проблеми зумовлюється запереченням можливості кримінальної відповідальності без вини в законодавстві. В поодиноких дослідженнях українських та російських вчених акцентується увага на тому, що об'єктивне ставлення у вину все ж має місце. При цьому автори приводять окремі конкретні правові ситуації, в яких відповідальність без вини зумовлена законодавством чи практикою правозастосування. Між тим відсутні роботи, які б узагальнювали стан проблеми. Об'єднуючи існуючі підходи до визначення об'єктивного ставлення у вину, видається, що це притягнення особи до кримінальної відповідальності без встановлення її вини або за невинне спричинення шкоди. Як показало вивчення попередніх досліджень, доповнене власними спостереженнями, об'єктивне ставлення у вину є невід'ємним інструментом механізму кримінально-правового впливу у будь-якій країні світу, що зумовлюється широким та вимушеним застосуванням у правотворчості та правозастосуванні поряд з принципом законності принципу доцільності. Тут варто погодитися з А.І. Рарогом, що сучасний стан розвитку теорії права та законодавства ще не дає підґрунтя для повного виключення об'єктивного ставлення у вину, а передчасне, необґрунтоване вилучення усіх випадків об'єктивного ставлення у вину може причинити більше шкоди, ніж користі, більше негативних суспільних наслідків, ніж позитивних. Така ситуація зумовлюється реальними можливостями (обмеженими) правоохоронної системи встановлювати психічне ставлення особи до своєї суспільно небезпечної поведінки, а також необхідністю та доцільністю притягнення до кримінальної відповідальності за окремі прояви такої поведінки.

Так, презумпція - незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності (ст.68 Конституції України) має фундаментальне значення та спрямована на забезпечення стійкості правової системи (щоправда в Конституції РФ її не згадує). Однак очевидно, що опублікування закону не може забезпечити реального його знання всіма громадянами (А.О. Тілле). Не знаючи кримінально-правової заборони чи не розуміючи її змісту, особа не може усвідомлювати суспільну небезпечність свого діяння (це не стосується діянь з очевидною

небезпечністю (вбивство, крадіжка тощо)). Притягнення особи до кримінальної відповідальності у такому випадку буде об'єктивним ставленням її у вину вчинення злочину (А.І. Марцев).

КК України містить велику кількість складів злочинів, для встановлення ознак яких необхідно звертатися до інших нормативних актів. Часто такі банкетні норми передбачають надмірно ускладнений нормативний ланцюг (випадки встановлення ознак злочину, що вираховуються в неоподаткованих мінімумах доходів громадян). Така ситуація породжує об'єктивне ставлення в вину, оскільки тяжко сподіватися, що особа в момент вчинення таких злочинів буде тримати у свідомості всі перелічені норми, знати діючі розміри НМДГ, прожиткового мінімуму для працездатних громадян, податкової соціальної пільги, а отже усвідомлювати, який саме вид складу злочину (простий, кваліфікуючий чи особливо кваліфікуючий) буде містити її діяння.

Об'єктивне ставлення у вину можливе також у випадках, коли певні ознаки злочину встановлює відповідна судова експертиза (статева зрілість, ступінь тяжкості тілесних ушкоджень тощо) (П.А. Воробей). Адже якщо такі ознаки злочину не можуть встановити ні слідство, ні суд, то, звичайно, що у більшості випадків вони невідомі і особі, яка обвинувачується у вчиненні такого злочину (якщо тільки вона не експерт).

Кримінальна відповідальність без вини також можлива у випадках, коли ознаки складу злочину є оціночними. За умови, коли оцінка тих чи інших ознак злочину особою не збігається з оцінкою цих ознак судом, вона все одно підлягає кримінальній відповідальності.

Деякі склади злочинів поєднують у собі декілька правових ситуацій, при яких об'єктивне ставлення у вину не виключається. Так, предметами злочину, передбаченого ст. 301 КК, є предмети порнографічного характеру. Встановлення того, чи характеризується той чи інший предмет як порнографічний відноситься до компетенції експерта та визначається на підставі визначення порнографії, яке базується виключно на оціночних ознаках. За таких обставин можливість об'єктивного ставлення у вину суттєво збільшується.

У випадках, коли у винного відсутні спеціальні знання, які вимагаються для здійснення діяльності, яку той обрав, також допускається при визначенні необережної вини опиратися на об'єктивний стандарт (Г.О. Єсаков). Об'єктивне ставлення у вину може мати місце також при встановленні кримінальної відповідальності загальних суб'єктів за порушення спеціальних правил (наприклад, ст. 291 КК) (П.А. Воробей). Відомим випадком об'єктивного ставлення у вину є відповідальність за заподіяння значної шкоди потерпілому при крадіжці (ч.3 ст.185 КК), адже при визначенні розміру цієї шкоди враховується матеріальне становище потерпілого, яке часто не може усвідомлюватися обвинуваченим.

Об'єктивним є ставитися у вину, коли особа підлягає відповідальності за надто віддалені у часі від злочинного діяння наслідки (Н.Ф. Кузнєцова, В.С. Комісаров). Так, складно обґрунтувати можливість передбачення майбутньої психічної хвороби чи самогубства у потерпілої від зґвалтування, що в світлі існуючої правозастосовної практики можуть бути поставлені у вину об'єктивно (П.А. Воробей).

Встановлення загального віку кримінальної відповідальності з 16 років, а за окремі злочини - з 14 років, обумовлено тим, що з досягненням цього віку особа повною мірою здатна оцінювати свою поведінку, у т. ч. певну злочинну (А.А. Музика). Тому оскільки з 14 до 16 років особа не підлягає відповідальності за спричинення смерті по необережності, то,

очевидно, в цьому віці вона ще не може передбачати чи розраховувати на відвернення смерті іншої людини. Проте з 14-річного віку настає кримінальна відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого по необережності. Виходить, що у цьому випадку КК України допускає об'єктивне ставлення у вину спричинення смерті по необережності особи, що не досягнула 16-річного віку. Крім того, варто погодитись з М.П. Мелешко, що неповнолітнім можуть об'єктивно ставляться у вину кваліфікуючі ознаки злочинів, які відносяться до таких форм співучасті як організована група та злочинна організація, оскільки неповнолітні в таких випадках діють під впливом «стадного» інстинкту, а не розуму і волі.

Ще одним випадком об'єктивного ставлення у вину з врахуванням ст. 21 КК є притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що вчинили злочин у стані сп'яніння, що викликало фактичну неосудність особи (М.В. Бавсун, С.В. Векленко, М.Б. Фаткулліна). Очевидно, що такий стан сп'яніння часто виключає можливість передбачення. Особливо гостро ця проблема постає, коли особа у стані сп'яніння вчинює необережний злочин. Обмежено осудні підлягають кримінальній відповідальності нарівні з осудними, незважаючи на те, що під час вчинення злочину не були здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Виходить, що хоча особа усвідомлює свою поведінку не в повній мірі, проте відповідальності підлягає в повній мірі, тобто ставлення у вину тих ознак злочину, що знаходились за межами усвідомлення у зв'язку з обмеженою осудністю відбувається об'єктивно. По аналогічним причинам інколи складно пояснити за допомогою принципу суб'єктивного ставлення у вину відповідальність за злочини, здійснені в стані афекту, що не виключає осудності (А.Ф. Зелінський).

Таким чином, реальний стан кримінального законодавства та практики його застосування суттєво не відповідає задекларованому принципу винної відповідальності. У зв'язку із цим завдання науки кримінального права полягає в тому, щоб не сліпо проголошувати принцип вини, заперечувати об'єктивне ставлення у вину та закривати очі на його реальне існування в правовій системі України, а дослідити це явище з позицій принципу доцільності і встановити допустимі межі його застосування за сучасного стану кримінально-правової політики.